

પૂજ્ય લાલચંદભાઈના પ્રવચનો

શ્રી સમયસાર ગાથા-૭૨, બોલ ૨, ૩,

લંડન હોલમાં પ્રવચન નં:- ૪, તા. ૯-૭-૧૯૮૨

આ એક શ્રી સમયસારજી પરમાગમ શાસ્ત્ર છે. આજથી બે હજાર વર્ષ પૂર્વે સમર્થ આચાર્ય કુંદકુંદ ભગવાન થઈ ગયા છે, જેનું સ્તુતિમાં નામ ત્રીજું છે.

મંગલં ભગવાન્ વીરો મંગલં ગૌતમો ગણી।

મંગલં કુન્દકુન્દાર્યો જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ્॥

એવા એક સમર્થ આચાર્યનું બનાવેલું આ સમયસાર નામનું શાસ્ત્ર છે. જેમાં નવતત્ત્વનો વિસ્તાર છે. નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ જ આમાં નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી વર્ણન કર્યું છે.

સમયસાર એનો એવો અર્થ છે કે સમય એટલે આત્મા અને સાર એટલે જે રાગાદિ ભાવકર્મ, જ્ઞાનાવરણ આદિ દ્રવ્યકર્મ, શરીર આદિ નોકર્મ એ ત્રણ પ્રકારના સંયોગથી ભિન્ન એક ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા અંદર બિરાજમાન છે તે સાર એટલે ઉપાદેય છે. સમયસાર એટલે શુદ્ધાત્મા ઉપાદેય છે કે જે ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મથી રહિત છે. એવો એક શુદ્ધાત્મા અંદરમાં બિરાજમાન છે. એને કર્મકૃત શરીરથી ભિન્ન, કર્મકૃત એવા જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના કર્મથી જુદો અને કર્મકૃત એવા જે પુણ્ય અને પાપના જે પરિણામ છે એનાથી જુદો અંદર ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા બિરાજમાન છે. એની અંતર્દષ્ટિ કરીને, એનું લક્ષ કરીને શુદ્ધાત્માને અનુભવવો એનું નામ ધર્મ છે.

ધર્મની શરૂઆત શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિથી થાય છે. પાપના પરિણામ અનંતવાર જીવે કર્યા. નરક-નિગોદમાં તિર્યંચમાં ગયો. પુણ્યના પરિણામ અનંતવાર કર્યા અને મનુષ્ય થયો અને દેવગતિમાં પણ ગયો. પણ ધર્મ એક સમયમાત્ર એણે કર્યો નથી. જો ધર્મના પરિણામ કર્યા હોત, શુદ્ધાત્માનો અનુભવ કર્યો હોત તો આજે એની સ્થિતિ અહીંયા ન હોત પણ મોક્ષમાં હોત. માટે કંઈ પણ કર્તવ્ય હોય, કરવા જેવું કાર્ય હોય તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના પરિણામ જે વીતરાગી પરિણામ છે, જે સુખરૂપ અને હિતરૂપ છે. એ પોતાના શુદ્ધાત્માનું અવલંબન લઈ અને એવા પરિણામ પ્રગટ કરવા એને પરમાત્મા ધર્મ દશા કહે છે. એનું બીજું નામ સામાયિક છે, એનું બીજું નામ પ્રતિકમણ, પ્રત્યાખ્યાન, આલોચના છે. એનું નામ સંવર, નિર્જરા અને તપ છે. એ જે કહો તે શુદ્ધાત્માના અનુભવના બધા જુદા-જુદા નામો છે, નામાંતરો છે. શુદ્ધાત્માનો અનુભવ જીવે એક સમયમાત્ર કર્યો નથી. એકલો રાગનો અનુભવ કર્યો છે. રાગાનુભૂતિ કરી છે પણ શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ એને એક સમયમાત્ર થઈ નથી.

જ્યારે શુદ્ધાત્માનો આત્માને અનુભવ થાય છે ત્યારે તે જીવને સમ્યગ્દર્શન થાય છે. અને ભવના અંતનું એ બીજ આવી જાય છે. અલ્પકાળમાં બે, ચાર, પાંચ ભવમાં તો એનો મોક્ષ થઈ જાય છે. એવી અપૂર્વ વાત જગતના જીવોને સાંભળવા પણ મળે નહિ અને સાંભળવા ન મળે તો વિચાર ક્યારે કરે, નિર્ણય ક્યારે કરે, એનો અનુભવ ક્યારે કરે? એવી એક અપૂર્વ ચીજ (આપનાર), આપણા

ઉપકારી ગુરુદેવ, સોનગઢમાં કાનજીસ્વામી થયા. તેણે ૪૫-૪૫ વર્ષ સુધી આ શુદ્ધાત્માનો ઉપદેશ આપ્યો. અને એ અનુસાર ઘણા જીવોએ એનું સાંભળીને યથાશક્તિ ગ્રહણ કર્યું. એ જ વાત એ કહી ગયા છે. એ વાત ફરી-ફરી આપણે કહેલી વાત સ્મરણમાં લાવી અને આપણે એનું ઘુંટણ કરીએ છીએ.

એમાં એક કર્તા-કર્મ અધિકારની બૌતેર નંબરની ગાથા છે. તેમાં શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે પ્રભુ અનંતકાળથી આ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ કર્તાબુદ્ધિએ કર્યા અને એનું ફળ મેં દુઃખ ભોગવ્યું. સ્વર્ગમાં જઈને પણ એકાંતે દુઃખ ભોગવ્યું છે. સ્વર્ગમાં પણ સુખ ભોગવ્યું નથી. કેમ કે સંયોગ અને સંયોગી ભાવ એમાં કિંચિત્ માત્ર આત્મિક સુખ નથી. સુખ આત્મામાં રહેલું છે અને એ શુદ્ધાત્માનું લક્ષ કરતાં, અંતર્ધ્યાન કરતાં, એકાગ્ર થતાં અંતરમાં આત્માનો અનુભવ આવે છે. એવી દશા એક સમયમાત્ર કરી નથી. પ્રભુ! એ આત્માનો અનુભવ મને કેમ થાય અને રાગનું વેદન દુઃખ મને કેમ છૂટી જાય? એવો એક શિષ્યનો પ્રશ્ન છે.

એના ઉત્તરમાં એ ભેદજ્ઞાનની કળા બતાવે છે. ભેદજ્ઞાન એટલે વિવેક. વિવેક કહો કે ભેદજ્ઞાન કહો. એમાં ત્રણ બોલથી સિદ્ધ કરે છે કે, ભગવાન આત્મા પવિત્ર છે અને આ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ બે અશુચિ અર્થાત્ અપવિત્ર ભાવો છે. પવિત્રભાવનું ગ્રહણ કરતાં અપવિત્રભાવ છૂટી જાય છે. પહેલાં પાપની રુચિ છૂટે છે પછી પુણ્યની રુચિ છૂટી જાય છે. પાપ અને પુણ્ય બે પ્રકારના ભાવોની રુચિ છૂટે છે. અને પુણ્યના પરિણામ રહી જાય છે પણ પુણ્યની રુચિ રહેતી નથી. પુણ્યના ફળો ભલે આવી મળે પણ એના પ્રત્યે જ્ઞાની ઉદાસ છે (ઉપેક્ષા છે) અને આત્માની અપેક્ષા રહેલી છે. નિરંતર આત્માનું લક્ષ કરતો આત્મા પુણ્ય-પાપના આવતા જતા પરિણામને માત્ર જાણે છે, પણ એ કરવા લાયક છે એવી બુદ્ધિ, કર્તૃત્વબુદ્ધિ છૂટી જાય છે. તો અહીંયા પ્રથમ ત્રણ બોલથી વાત કરે છે કે ભગવાન આત્મા પવિત્ર છે. એની સામે પુણ્ય અને પાપના પરિણામ અશુચિ એટલે અપવિત્ર છે, મેલ છે, મળ છે. જેમ પાણી ઉપર શેવાળ હોય છે. દૃષ્ટાંત આપ્યું છે પહેલી લીટીમાં કે પાણી ઉપર જેમ શેવાળ છે તે મળ છે - મેલ છે, મેલપણે અનુભવાય છે.

એમ આ શુદ્ધાત્મા એની ઉપર-ઉપર બહિર્મુખ દશામાં ... દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એ તો વસ્તુ ખાસ સમજવા જેવી છે. દ્રવ્ય કોને કહેવાય? કે જે સોનું છે એને દ્રવ્ય કહેવાય. એમાં જે પીળાશ, ચીકાશ એ સોનાના ગુણો કહેવાય. અને એની જે અવસ્થા થાય, ઘાટ થાય એક પછી એક, એને પર્યાય કહેવાય. દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય. એમ આ આત્મા એક પદાર્થ છે કે દ્રવ્યે નિત્ય છે અને દ્રવ્ય હોવાથી એનામાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, પ્રભુત્વ, વિભુત્વ આદિ અનંત-અનંત શક્તિ એટલે ગુણો રહેલાં છે. દ્રવ્ય છે અને એમાં ગુણો રહેલાં છે. અને એ દ્રવ્ય અને ગુણોની સમયે-સમયે અવસ્થા થાય છે, એનું નામ પર્યાય છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય. પર્યાય કહો, હાલત કહો, દશા કહો, પરિણામ કહો એ બધા પ્રકારો પર્યાયના છે.

તો અહીંયા આત્મા દ્રવ્ય સ્વભાવે ભગવાન છે અને વર્તમાન પરિણામમાં અનાદિકાળથી પોતાના સ્વભાવને ચૂકીને પરભાવ અને પરદ્રવ્ય મારા છે એમાં મોહ અને મમતા કરતો આત્મા, પુણ્ય અને પાપરૂપે પરિણમતો છે. એ મેલ અને અપવિત્ર ભાવ છે, એ દુઃખદાયકભાવ છે, એમ કહેશે

આગળ. તો એ પવિત્ર અને અપવિત્ર. પવિત્ર દ્રવ્યસ્વભાવ છે. અપવિત્ર વર્તમાન પુણ્ય-પાપના પરિણામ છે. એ સમકક્ષાએ અપવિત્ર છે. પાપના પરિણામ અશુભભાવ હિંસા, જૂઠ, ચોરીના ભાવ પણ અપવિત્ર છે. અહિંસા આદિના પરિણામ પુણ્યભાવ એ પણ અપવિત્ર છે, પવિત્રભાવ નથી. કેમ કે એ આત્માનો વિકૃતસ્વભાવ છે, વિરુદ્ધસ્વભાવ છે. આત્માના સ્વભાવની જાતથી વિપરીત સ્વભાવ છે. એ બગડેલા ભાવો છે બધા. એ અપવિત્ર છે. પવિત્ર પોતાનો શુદ્ધાત્મા અંદર બિરાજમાન છે અને બહિર્મુખ લાગણીથી અવ્રતના ભાવ થાય તે પાપભાવ છે અને વ્રતાદિના ભાવ થાય તે પુણ્યભાવ છે. એ અવ્રત અને વ્રત બે પ્રકારના જે પરિણામ, સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા એને અપવિત્ર કહે છે. એ વિભાવભાવ છે. આત્માનો સ્વભાવભાવ નથી. કેમ કે એનાથી નવા કર્મ બંધાય છે પણ એનાથી નિર્જરા થતી નથી.

માટે એ બે પ્રકારની વાત પહેલા બોલમાં આવી કે ભગવાન આત્મા પવિત્ર છે અને પુણ્ય-પાપના આસ્રવો (અપવિત્ર છે). આસ્રવોના બે પ્રકાર, પુણ્યઆસ્રવ અને પાપઆસ્રવ. હવે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એટલું પણ જ્ઞાન નહિ. નવતત્ત્વના નામ ન આવડે. નવતત્ત્વના ભાવ શું એ કાંઈ ખબર નહિ. બાકી બસ્સો જાતનું કાપડ હોય એના નામ આવડે. ઝવેરચંદભાઈ! અને એની ખરીદભાવની ખબર હોય. અને એના ઉપર આ છ મહીને વેચાણ થાય છે તો આટલો ખર્ચો ચડી ગયો. એ ખર્ચો ઉમેરીને, નફો ઉમેરીને એકદમ ભાવ કહેવામાં આવે. આ (મગજ) કેલ્ક્યુલેટર છે. એમાં કાંઈ વેપારીને ચોપડો જોવાની જરૂર ન પડે. એટલી યાદશક્તિ એમાં રહે છે. અને જે પોતાનું પરમહિત થાય એવા સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા છ દ્રવ્ય અને નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ શું એની કાંઈ ખબર નથી. દ્રવ્ય કોને કહેવાય? ગુણ કોને કહેવાય? પર્યાય કોને કહેવાય? ઉપાદાન શું? નિમિત્ત શું? નિશ્ચય શું? વ્યવહાર શું? કાંઈ ખબર નહિ. છે તો થોડુંક જ. બહુ થોડા ટાઈમમાં આ અભ્યાસ થઈ શકે એમ છે. બહુ થોડા ટાઈમમાં અભ્યાસ થાય. ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહિના અને વધારેમાં વધારે છ મહિને બધો અભ્યાસ થઈ જાય પૂરો.

અહીંયા, કેન્યામાં અને લંડનમાં, તો દસ-દસ વર્ષ ભણે અને પછી પાછા પાસ થાય તો અમેરિકા જાય ડીગ્રી માટે. આ જયેશ જવાનો છે. જયેશ બેઠો છે. હવે એમાં ટાઈમ કાઢે. એમાં ટાઈમ મળે અને એમાં ખર્ચ ગમે તેટલો થાય તો પણ કાંઈ વાંધો નથી. કેમ કે બાપને પાછો દીકરો કમાઈને આપે, તે લોભ છે. મૂળ તો એમાં પણ બધાને સ્વાર્થ હોય. બીજું કાંઈ વાતમાં માલ નથી. સંતો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે આ બધું આ કુટુંબ પરિવાર એ ધુતારાની ટોળી છે. એવો પાઠ છે. આહાહા! સ્વાર્થના સગા છે બધા. બીજું કાંઈ એમાં વાતમાં માલ નથી. તો એને એ ટાઈમ મળે ભણવાનો પણ ઘરે કલાક, બે કલાકનો ટાઈમ ન મળે. એટલે એમ અને એમ જીંદગી પૂરી થઈ જાય અને આયુષ્ય પૂરું થઈ જાય. માંડ મનુષ્યભવ મળ્યો છે. જૈનદર્શન મળ્યું, કાંઈક સાંભળવાનું મળ્યું, જ્ઞાનીનો યોગ થયો, એનું સાહિત્ય મળ્યું પણ વાંચવાનો ટાઈમ નહિ.

એક વખત હું કલકત્તા ગયો હતો. તો એક ભાઈને ત્યાં સાંજે જમવા ગયો. તો મેં પૂછ્યું કે સમયસાર આપણે સાંજે આઠથી નવ લેવું છે, તો સમયસાર જરા કબાટમાંથી આપો. તો સમયસાર તો આપ્યું પણ પાના બંધ હતા. આમ ખોલ્યું તો પાના ખુલે નહિ. મેં કીધું કેમ ભાઈ આ સમયસાર

કાંઈ વાંચ્યું નથી? તો કહે ના, કબાટમાં રાખ્યું છે. આહાહા! હવે આમાં- એક બનાવ એવો બન્યો કે બે મિત્ર નિર્ધન હતા અને એમાં એક બાવો થઈ ગયો. બાવો થઈ ગયા પછી કાંઈક તપ કર્યું અને એમાં કાંઈક રિદ્ધિ મળી સોનું બનાવવાની. લોઢા ઉપર પાણી નાખે વનસ્પતિનું, તો સોનું થઈ જાય. તો પછી ત્યાં આવ્યો તો મિત્રને કહે કે આ એક ચોપડી આપી જાવ છું. આનું સોનું તમે બનાવી લેજો, લોઢા ઉપર નાખીને. તમે ધનવાન થઈ જશો. બાર મહિના પછી એને વિચાર આવ્યો કે લાવ મારા મિત્રને જોઉં તો હવે તો મોટર અને બંગલામાં રહેતા હશે. એ ચોપડી એણે સાચવીને બરાબર તાળા ચાવીમાં રાખી હતી. ઊઘાડી નહિ, વાંચી નહિ, કાંઈ અભ્યાસ કર્યો નહિ, પ્રયોગ કર્યો નહિ. કહે ભાઈ આ શું થયું? મારી વિદ્યા ખોટી? તો કહે, ના, તમારી વિદ્યા સાચી હશે પણ મેં કાંઈ ચોપડી ખોલીને જોયું નથી.

એમ આ સમયસાર શાસ્ત્ર ભગવાન થવાનું શાસ્ત્ર છે. ભાગવતી શાસ્ત્ર, દૈવીશાસ્ત્ર. જે આ સમયસાર શાસ્ત્ર આપણા ઉપકારી પૂજ્ય ગુરુદેવને પણ નિમિત્ત થયું, શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીને પણ સમયસાર નિમિત્ત થયું. એમ ટોડરમલજી સાહેબ, બનારસીદાસ, દીપચંદ્રજી, રાજમલજી, પૂર્વ જેટલા-જેટલા જ્ઞાનીઓ હમણાં થયા ત્યાં તપાસ કરીએ છીએ તો પૂર્વમાં એમને સમયસાર શાસ્ત્ર મુખ્યપણે નિમિત્ત થાય છે. ચાર અનુયોગ નિમિત્ત થાય છે, જિનવાણી જ છે. પણ દ્રવ્યાનુયોગનું જે શાસ્ત્ર છે એ કોઈ અપૂર્વ છે અને એમાં ભેદજ્ઞાનનો મંત્ર રહેલો છે. રાગ ભિન્ન અને જ્ઞાન ભિન્ન. બે તત્ત્વ ભિન્ન-ભિન્ન છે. જીવતત્ત્વ અને આસ્રવતત્ત્વ બે થઈને એક જીવતત્ત્વ થતો નથી. જીવતત્ત્વ જ્ઞાનમય છે અને આસ્રવતત્ત્વ અપવિત્ર છે, જડ છે અને દુઃખનું કારણ છે - એમ ત્રણ બોલ આમાં આવશે. એમાં એક બોલ આપણે પૂરો થયો. હવે બીજો બોલ.

આસ્રવોને એટલે દયા, દાન, કરુણા, કોમળતાના પરિણામ એ **જડસ્વભાવ** છે. ચેતન હોવાની એને ભ્રાંતિ થઈ છે. પણ એ પરિણામ ચેતનના નથી, ચેતનની જાતના નથી, ચેતનની સાથે મળતા આવતા નથી. આત્મામાં જાણવાની શક્તિ છે. દયા, દાન, કરુણા, કોમળતાના જે પરિણામ કે વ્રતાદિના પરિણામ કે ઉપવાસના પરિણામ શુભભાવ વિકલ્પ (છે); એ બધા જડભાવો છે. હવે આ સાંભળવાનું જ મળે નહિ (તો) કે દિવસ વિચારે, કે દિવસ નિર્ણય કરે અને કે દિવસ આત્માનો અનુભવ કરે? ટાઈમ કાઢવો જોઈએ. આમાં એકલું શાશ્વત સુખ મળે, સ્વાધીન સુખ મળે એવી આમાં કળા લખેલી છે. **આસ્રવોને જડસ્વભાવપણું.** આસ્રવ એટલે પુણ્યઆસ્રવ અને પાપઆસ્રવ. **આસ્રવો** એટલે આગંતુકભાવો. નવા-નવા કૃત્રિમ ભાવ ઊભા થાય. આગંતુક. જેમ મહેમાન આવે, ઝવેરચંદભાઈને ત્યાં આવ્યા લાલચંદભાઈ પણ મહેમાન તરીકે આવ્યા છે. મહેમાન તરીકે છે ને?

એમ આ આસ્રવો પુણ્ય-પાપના પરિણામ એ મહેમાન છે, એ ઘરનું માણસ નથી, ઘરનું સભ્ય નથી, કાયમ રોકાવાના નથી. ક્ષણિક - એક સમયમાં, ક્ષણમાં શુભ અને ક્ષણમાં અશુભ ભાવો, કૃત્રિમ બહિર્મુખ લાગણી ઊભી થાય અને ફટ એ મરી જાય. કેમ કે આસ્રવોનું આયુષ્ય એક સમયનું છે. શુભભાવ પણ એક સમયનો, અશુભભાવ પણ એક સમયનો; ક્ષણમાં ઊભો થાય અને ક્ષણમાં પાછો નાશ થાય. અને આત્મા અવિનાશી છે. આસ્રવો અનિત્ય છે, અધ્રુવ છે. અને આત્મા ધ્રુવ અને

અવિનાશી પદ છે અંદરમાં બિરાજમાન. આહાહા! ધ્રુવ અવિનાશીની સામે જોયું નહિ. અને પુણ્ય અને પુણ્યના ફળ મીઠા લાગ્યા. એ બધા દુઃખદાયક ભાવ છે. એમાં વધારે દાહ ઉત્પન્ન થાય છે. વિશેષ-વિશેષ વિષયોની વાંછા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ-જેમ પુણ્યનો પ્રકાર વધે છે, ફળ વધે છે તેમ-તેમ એમને વિષયોની વાંછા વધતી જાય છે.

અને જેવી રીતે એક જળો નામનું જીવડું થાય છે, એ કીડો એકદમ શરીરમાં રોગ, સોજો થઈ ગયો હોય તો ખરાબ લોહીને ચૂસી લે. ખરાબ લોહી ચૂસે, એને મીઠું લાગે પણ ચૂસતાં, ચૂસતાં, ચૂસતાં એનું મરણ થઈ જાય છે. ત્યાં સુધી ચૂસે. ચૂસનારની ચામડી ફાટી જાય ત્યાં સુધી ચૂસે. એમ આ પુણ્યના ફળમાં વિષયોની વાંછા એટલી બધી વધતી જાય છે અને વાંછાની તૃપ્તિ માટે પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયોમાંથી કોઈ વખતે સ્પર્શ (ઈંદ્રિયનો), કોઈ વખતે રસ ઈંદ્રિયનો, કોઈ વખતે દ્રાણ ઈંદ્રિયનો, એમ વિષયોની ઉપર જાવાં નાખે છે. વિષયોને મેળવવાની ઈચ્છા અને વિષયોને ભોગવવાની ઈચ્છા એમાં કયાંય એને તૃપ્તિ થતી નથી. કેમ કે એમાં આત્મિક સુખનો છાંટો નથી. ઉલટું જેમ અગ્નિમાં પેટ્રોલ છાંટે એમ એની જવાળા વધતી જાય છે, દાહ વધતો જાય છે; આ પદાર્થ મેળવું અને આને ભોગવું, આને રાખું અને આને વધારું. એમ ચોવીસે કલાક પુણ્યના ફળમાં જીવ વધારે દુઃખી થાય છે. પાપની પ્રકૃતિના ઉદયમાં પ્રતિકુળ સંયોગ હોય ત્યારે તો ભગવાન યાદ પણ આવે. પણ પુણ્યના ફળમાં, અનુકૂળતાના સંયોગમાં, તદ્દન આત્મા ભૂલો પડી જાય છે. કેમ કે એમાં સુખ નથી અને સુખની ભ્રાંતિ થાય છે - સુખાભાસ ભગવાન કહે છે, સુખનો આભાસ. માટે આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે, હે ભવ્ય આત્મા, આ તને મનુષ્યભવ મળ્યો છે (તો) કાંઈક તું આત્માનું હિત કરી લે. નહિતર કયાં જઈને ફેંકાઈ જશે કાંઈ ખબર નથી.

ગુરુદેવ ફરમાવતા હતા કે જેમ સુકેલું તરણું હોય અને વાવાઝોડું આવે, પવનનો વેગ અને એ તરણું ઊડે પછી એ કયાં ફેંકાઈને જાય કાંઈ એનો પત્તો નથી. એમ આત્મા ધર્મની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના જો આયુષ્ય પૂરું થાય તો કયાં જઈને ફેંકાઈ જશે, કાંઈ એનો પત્તો લાગશે નહિ. ખોવાઈ જશે આત્મા. માટે એક તક તો ચાલી ગઈ, ગુરુદેવ ચાલ્યા ગયા. હવે એક તક માત્ર બાકી છે. આયુષ્ય પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી એને જાગી જવા જેવું છે, ચેતી જવા જેવું છે અને પોતાનું હિત ત્વરિત કરી લેવા જેવું છે.

બીજા બોલમાં એમ કહે છે કે, અરે આ વ્રત-અવ્રતના ભાવ જેને તું ધર્મ માની બેઠો છો, વ્રતના ભાવને તું ધર્મ માની રહ્યો છો, એ તો જડસ્વભાવી છે, એમાં તો ચૈતન્યનો અંકુર નથી. એમાં જાણવા-દેખવાની શક્તિનો જ અભાવ છે. વ્રત અને અવ્રતના જે પરિણામ થાય છે એ જડસ્વભાવી છે. જડસ્વભાવી કેમ કહ્યું? કે જેમ જ્ઞાનમાં જાણવાની શક્તિ છે એમ આ રાગાદિમાં જાણવાની શક્તિનો અભાવ છે. તેથી તેને જડસ્વભાવી કહેવામાં આવે છે. એ કારણ આપશે આમાં. બહુ લોજીક ન્યાયથી એકદમ સિદ્ધ થાય એવી સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાત છે.

આસ્રવોને વ્રત અને અવ્રતના પરિણામ, જે પુણ્ય અને પાપના પરિણામ (છે), જગત જેને ધર્મનું સાધન માને છે એ તો જડ છે. જડથી ચેતનની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય? એ લાગે છે એને ચેતન જેવા. કેમ કે ચેતનની સાથે-સાથે જોડે ઉપજે છે. એટલે ચેતન હોવાની એને ભ્રાંતિ થઈ ગઈ છે. જેમ

ચંદનના વૃક્ષનું જંગલ હોય અને એમાં વચ્ચે-વચ્ચે કોઈ સાગના ઝાડ પણ ઊગી જાય ઊગી જાય, તો શું થાય છે? કે એની હવા આવતી હોય ને, તો ઓલી હવા એમાં પેસી જાય. પછી એ સાગના લાકડા કાપીને મુંબઈમાં વેંચવા બેસે કુટપાથ ઉપર. કટકા સરસ સુખડ જેવા બનાવે, ગોળ. અને લેનારા આમ લઈને સુંઘે તો એમાં સુગંધ તો હોય છે. કેમ કે ઝાડની બાજુમાં થઈને એની હવા આવી એટલે સુગંધ તો એમાં થોડીક ઉપર હોય છે. તો એ (સાગ)ના લાકડા ચંદનના ભાવે લઈ લે છે. કબાટમાં મૂકી દે છે. બે, ચાર, છ મહિને વિચાર થાય કે આજે બહુ તાપ પડ્યો છે તો જરા કપાળે ચોપડીએ વગેરે; ઉપયોગ કરવા માટે. જ્યાં કાઢે છે અને સુંઘે છે ત્યાં સુગંધ ઊડી ગઈ. કેમ કે એ સુખડનું લાકડું જ નહોતું.

મુમુક્ષુ: અસલી ન હતું.

પૂ. લાલચંદભાઈ: નકલી હતું. આહાહા!

એમ આ ચૈતન્ય પ્રભુ ભગવાન આત્મા જાણવા-દેખવાના સ્વભાવથી ભરેલો, એમાં એક પર્યાયમાં જાણવાની ક્રિયા થાય છે. અને પર્યાયમાં અનાદિકાળથી અજ્ઞાન હોવાને કારણે અજ્ઞાનમાંથી જન્મેલા વ્રત અને અવ્રતભાવ પ્રગટ થાય છે. એ અજ્ઞાનની પેદાશ છે, એ આત્માની પેદાશ નથી. આત્માના સ્વભાવને આશ્રયે વ્રત-અવ્રતભાવ થતા નથી. પણ એ ચૈતન્યની સાથે-સાથે ઊપજે છે એટલે ચૈતન્ય હોવાની ભ્રાંતિ થઈ ગઈ. જેમ સુખડનું લાકડું નહોતું પણ સુખડનું લાકડું હોવાની ભ્રાંતિ થઈ; એમ એ ચૈતન્યની સાથે-સાથે એ રાગાદિ ઉપજતા હોવાથી જાણે આ પણ ચૈતન્યના ભાવ છે, આ પણ ચૈતન્યના પરિણામ છે એમ એને અનાદિકાળથી ભ્રાંતિ થઈ છે. પણ ખરેખર ચૈતન્યની જાગૃતિનો એક અંશ (નથી), વ્રતના ભાવ હો કે અવ્રતના ભાવ. છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાને ઝુલનારા મહામુનિ પાંચ મહાવ્રત નિરતિયારપણે પાળે છે, સત્ય વચનના કહેનારા છે. એ પોતે કહે છે કે આ પાંચ મહાવ્રતના પરિણામ અમારી દશામાં ઊઠે છે. સ્વભાવમાં ઠરાતું નથી. પણ અમારી દશામાં જોડે ઊઠે છે પણ એ પરિણામો બધા જડસ્વભાવી છે. આહાહા! કોણ કહે આ? એ તો સાચા દિગંબર સંતો અનુભવી એ જ કહી શકે.

આસ્રવો ત્રણેકાળ, ચોથો કાળ હોય કે પાંચમો કાળ હોય. ત્રણેકાળ તત્ત્વનું જેવું સ્વરૂપ છે, નવતત્ત્વમાં એક આસ્રવતત્ત્વ છે અને નવતત્ત્વમાં એક જીવતત્ત્વ છે. જીવ ભગવાન સ્વભાવે બિરાજમાન છે. અને પુણ્ય-પાપના આસ્રવ તત્ત્વો એ જડસ્વભાવી છે. કેમ કે પોતાને પણ જાણતા નથી અને જાણનારને પણ જાણતા નથી. ન્યાય આપશે હમણાં. જડ કેમ કહ્યું એનું કારણ આપે છે.

આસ્રવોને જડસ્વભાવપણું હોવાથી અનાદિ-અનંત હોવાથી, થવાથી નહિ. પહેલાં ચૈતન્ય હતા અને પછી જડ થઈ ગયા એમ નહિ. થવાથી નથી લખ્યું, હોવાથી. ત્રણેકાળ પુણ્ય અને પાપના આસ્રવો જડસ્વભાવી છે. **જડસ્વભાવપણું હોવાથી તેઓ બીજા વડે જણાવાયોગ્ય છે.** બીજા દ્વારા જણાવા યોગ્ય છે. એટલે આત્મા દ્વારા એ જણાવા યોગ્ય છે પણ એ જાણનાર તત્ત્વ નથી. એનામાં જાણક તત્ત્વ નથી. એનામાં જ્ઞેયત્વ છે એટલે જ્ઞાનનો વિષય થાય છે. પોતામાં ઉત્પન્ન થતાં પુણ્ય-પાપના પરિણામ એ જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થાય છે, જણાય છે, પણ એ રાગ, રાગને જાણે નહિ અને રાગ જાણનારને પણ જાણતું નથી; માટે તે જડસ્વભાવી અચેતન છે. ઝવેરચંદભાઈ! થોડોક અભ્યાસ

તો કરવો પડશે. થોડો-થોડો કર્યો છે પણ વધારે કરવો પડશે. આહાહા! થોડાથી કાંઈ સંતોષ માનવા જેવું નથી કે ભઈ અમે તો હવે અડધો કલાક, કલાક સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ અને આમ કરીએ છીએ ને. આ સંતોષનો વિષય નથી. જ્યાં સુધી શુદ્ધાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી એને નિરંતર પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

આસ્રવોને જડસ્વભાવપણું હોવાથી તેઓ બીજા વડે જણાવાયોગ્ય છે. બીજા વડે એટલે જાણનાર વડે જણાવા યોગ્ય છે. જેમ આ ફોટો છે, આ શાસ્ત્ર છે, આ ભીંત છે એ જડસ્વભાવી છે; બીજા વડે જણાવા યોગ્ય છે. બીજાના જ્ઞાનમાં ભીંત જણાય ખરી. પણ ભીંત, ભીંતને ન જાણે અને આત્મા બેઠો છે એને પણ ભીંત ન જાણે, કેમ કે એનામાં જ્ઞાનસ્વભાવ નથી; દૃષ્ટાંત. એમ ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા દેવાધિદેવ તીર્થંકર પરમાત્મા ફરમાવે છે. આહાહા! આ તો તીર્થંકરની દિવ્યધ્વનિમાં આવેલા ભાવો છે કહે છે કે આ આસ્રવો બીજા વડે જણાવા યોગ્ય છે. બીજા દ્વારા જણાવવા યોગ્ય છે. બીજાઓ એને જાણે ખરા કે આ ક્રોધ થયો, આ માન થયું, કષાયની મંદતા, કષાયની તીવ્રતા, ભક્તિનો રાગ, ભગવાનની ભક્તિનો રાગ, આ સાંભળવાનો જે રાગ આવે છે ને અત્યારે, એ પ્રશસ્ત રાગ છે ને એ જડ છે, એ ચેતન નથી. ચેતન હોવાની ભ્રાંતિ થાય છે પણ જડ છે. કેમ કે એ રાગ, રાગને જાણે નહિ અને રાગ જોડે જ્ઞાયક આત્મા, જાણનાર જીવતત્ત્વ છે એને પણ જાણતો નથી. એનામાં જ્ઞેયત્વસ્વભાવ છે પણ એનામાં જ્ઞાનત્વસ્વભાવ નથી. વ્રત-અવ્રતમાં જ્ઞાનસ્વભાવ નથી, જ્ઞેયસ્વભાવ છે. જ્ઞેયસ્વભાવ એટલે જ્ઞાનનો વિષય થાય. જ્ઞાનમાં જણાય ખરા વ્રત-અવ્રતભાવ. પ્રમેયત્વભાવ - જ્ઞેયત્વ છે, એનામાં જ્ઞેયત્વ છે પણ એનામાં જ્ઞાનત્વ નથી. અને ભગવાન આત્મામાં બેવડી શક્તિ છે, જ્ઞાનત્વસ્વભાવ છે અને જ્ઞેયત્વસ્વભાવ છે. આત્મા આત્માને જાણે અને આત્મા આત્માને જણાવે. એમ જ્ઞેય અને જ્ઞાયક સ્વભાવ બેવડો સ્વભાવ આત્મામાં છે. પણ જે જડ છે એનામાં એકલો જ્ઞેયત્વસ્વભાવ છે, એનામાં જ્ઞાન નથી. એટલે માત્ર એ જ્ઞાનનો વિષય થાય પણ જ્ઞાનને વિષય ન બનાવી શકે.

બીજા વડે એ જણાવાયોગ્ય છે બીજો એને જાણે પણ પોતે પોતાને પણ ન જાણે અને પોતે જાણનારને પણ ન જાણે; એટલે એનામાં જડત્વપણું છે. શા માટે જડ કહ્યા? કેમ કે આ એક અનાદિકાળથી ભ્રાંતિ છે કે એને ચેતન જેવા લાગે છે અને ચેતન જ (માને) છે. અને વ્યવહારનયના શાસ્ત્રોમાં એને ચિદ્વિકાર પણ કહેવામાં આવે છે, ચિદ્વિકાર પણ કહેવામાં આવે છે. પણ ખરેખર નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો એનામાં જાણવા-દેખવાના સ્વભાવનો અભાવ છે. એમાં જાણવાનું લક્ષણ પણ નથી અને એમાં અનાકુળ આનંદનું લક્ષણ પણ નથી. એટલે જીવના મુખ્ય બે લક્ષણ છે, એ બેમાંથી કોઈ (પણ) લક્ષણ એમાં નથી. એક લક્ષણ જડત્વ કહ્યું, પછી એમાં આકુળતા છે, અનાકુળતા નથી એ પછી કહેશે.

જેમ જીવમાં બે પ્રકારના લક્ષણ (છે), જ્ઞાન અને આનંદ. એમ વ્રત અને અવ્રતના પરિણામ, પુણ્ય અને પાપના ભાવ - આસ્રવતત્ત્વ (છે). ભગવાને નવતત્ત્વની વાત (કરી) છે, નવતત્ત્વથી બહાર કાંઈ વાત જ્ઞાનીઓ કહેતા નથી. **તેઓ બીજા વડે જણાવા યોગ્ય છે (-કારણ કે, હવે ખુલાસો કરે છે. (-કારણ કે જે જડ હોય તે, જે જડ અચેતન હોય તે પોતાને તથા પરને જાણતું નથી, તેનામાં**

સ્વ-પરને જાણવાની શક્તિનો અભાવ છે. આત્મામાં સ્વ અને પરને જાણવાની શક્તિનો સદ્ભાવ છે. અને વ્રત-અવ્રતના ભાવ જડ હોવાથી એનામાં સ્વને કે પરને કોઈને જાણવાની શક્તિ નથી, બેમાંથી એક ધર્મ પણ એમાં નથી. સ્વપરપ્રકાશક શક્તિ જ્ઞાનમાં છે. પણ જે જડ છે એ પોતાને પણ ન જાણે એટલે સ્વપ્રકાશકપણું નથી અને જાણનારને પણ ન જાણે એટલે પરપ્રકાશકપણું પણ નથી. સ્વપરપ્રકાશક શક્તિનો અભાવ હોવાથી તેને પરમાત્મા દેવાધિદેવ ત્રિલોકનાથ એને જડસ્વભાવી કહે છે. એના ઉપરથી પ્રેમ અને પ્રીતિ અને રુચિ છોડી દે. તને આટલો મહિમા શું આવે છે પુણ્ય અને પુણ્યના ફળમાં? તને આટલું બધું શું (તેમાં) ભાસી ગયું છે? સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે કે તે આત્માના આનંદનો સ્વાદ લીધો નથી ને, એટલે તને એમાં ઠીક લાગે છે. પણ એક વખત આત્માનો સ્વાદ તો લે તું? તો દેવના સ્વર્ગના સુખો પણ સડેલા તરણા જેવા લાગશે. એમાં તને કાંઈ અધિકતા લાગશે નહિ. **(-કારણ કે જે જડ હોય તે પોતાને તથા પરને જાણતું નથી, તેને બીજો જ જાણે છે-)**. બીજો જ જાણે છે એટલે જાણનાર આત્મા છે એ આત્મા આત્માને પણ જાણે અને આત્મા પુણ્ય-પાપના જે પરિણામ એના કાળક્રમે આવે છે એને જાણે છે. આત્મા પુણ્ય-પાપના પરિણામનો કર્તા નથી. આત્મા પુણ્ય-પાપના પરિણામનો જાણનાર છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે અને આત્મા આત્માને જાણે છે એમ જાણવું તે નિશ્ચયનય છે. આ નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયની ટૂંકી વ્યાખ્યા.

આપણે પેલા ગામમાં ગયા હતા ને, શું નામ? લેસ્ટર. ત્યાં ગયા હતા ત્યારે એક ભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય (એટલે) શું? એને ઉત્તર આપ્યો હતો દૃષ્ટાંતથી. કે જેમ સોનું છે એ કાયમી ચીજ છે એને જે જ્ઞાન જાણે એનું નામ નિશ્ચયનય અને એના ઘાટને જાણે, પર્યાયને જાણે, ભેદને જાણે - એનું નામ વ્યવહારનય. એમ એક આત્મા છે એ દ્રવ્ય-પર્યાયસ્વરૂપ વસ્તુ છે. દ્રવ્યમાં અનંતગુણો રહેલાં છે. ભગવાન ગુણોના સમૂહને દ્રવ્ય કહે છે અથવા **ગુણપર્યાયવત્ દ્રવ્યમ્** (તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, પાંચમો અધ્યાય, સૂત્ર ૩૮), ગુણપર્યાયના સમુદાયને પણ દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. તો દ્રવ્ય સ્વભાવ જે આત્મા છે, જ્ઞાયકભાવ તેને જે જ્ઞાન જાણે એનું નામ નિશ્ચયનય છે; અને વર્તમાન વર્તતા પરિણામના ભેદને જાણે એનું નામ વ્યવહારનય છે.

પુણ્યને કરે તે વ્યવહાર નહિ તે તો અજ્ઞાન છે. પુણ્યના પરિણામ આવે તેને જાણે એનું નામ વ્યવહારનય છે. પુણ્યના પરિણામને કરે એ તો અજ્ઞાનમાં ગયું. નિશ્ચયે પણ નહિ અને વ્યવહારે પણ નહિ.

મુમુક્ષુ: પુણ્યના પરિણામનો કર્તા નથી તો પુણ્યના પરિણામ કોણ કરે છે?

પૂ. લાલચંદભાઈ: પુણ્યના પરિણામનો કરનાર - એ પરિણામ પરિણામને કરે છે. પરિણામમાં ષટ્કારક છે. પર્યાયનો કર્તા પર્યાય છે, પર્યાયનું કર્મ પર્યાય છે, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ, એ (પર્યાયના) ષટ્કારક. પર્યાય સત્ અહેતુક હોવાને કારણે પર્યાય સ્વયં એના સ્વ-અવસરે ઉપજે છે અને સ્વકાળે વિલય પામે છે. એ પર્યાયનો કર્તા પર્યાય છે. એક બીજી અપેક્ષા છે કે પુણ્ય-પાપના પરિણામ જેના સંબંધે થાય છે ને, કર્મના સંબંધે, પુદ્ગલના સંબંધે થાય છે; તો જેનું અવલંબન લઈને પરિણામ થયા તો એને એમાં અભેદ કરીને એ પુદ્ગલ જ એને કરે છે, (તે) રચના પુદ્ગલની છે મારી રચના નથી. એમ જાણીને જે અંતર્દષ્ટિ કરે છે એને અનુભવ થાય છે.

બે પ્રકાર કહ્યા. કે પુણ્ય-પાપના પરિણામને આત્મા નથી કરતો તો કોણ કરે છે? એવો પ્રશ્ન આવ્યો. કે પરિણામને પરિણામ કરે છે. દ્રવ્યસ્વભાવ નિષ્ક્રિય અકર્તા હોવાથી પરિણામને ખરેખર નિશ્ચયનયે કરતો નથી. વ્યવહારનયે પરિણામને કરે છે એમ કહેવામાં આવે છે પણ ખરેખર એનો કર્તા આત્મા નથી. પરિણામ પરિણામને કરે છે, પર્યાય પર્યાયને કરે છે, એક. અને બીજું એ પુણ્ય-પાપના પરિણામ કર્મના ઉદયના લક્ષે થાય છે. માટે જેના સંબંધે જે થાય છે તેથી તે તેનો કર્તા છે, હું એનો કર્તા નથી. એમ એ પુદ્ગલ દ્રવ્ય એમાં વ્યાપક છે, આદિ-મધ્ય-અંતમાં અને એ રચના પુદ્ગલની છે, એ રચના મારી નથી કેમ કે એ વિભાવભાવ છે. એમ જાણીને દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરવા જેવી છે. એમ જાણીને સ્વચ્છંદમાં જાવા જેવું નથી. ઊંચે-ઊંચે ચડવાની વાત છે. નીચે જાવાની વાત નથી. આહાહા!

એ પરિણામને કોણ કરે છે? કે હું કરું છું એ પરિણામને, એવી બુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી અજ્ઞાની છે. હું એ પરિણામનો કર્તા છું પરિણામ ઉપર દૃષ્ટિ છે, પરિણામનો સ્વામી થયો એવી કર્તા-કર્મની પ્રવૃત્તિ રાગની સાથે જે(ની) છે એ અજ્ઞાની છે. એ પરિણામ પરિણામથી થાય છે, હું એનો કર્તા નથી, અકર્તા છું. એમ જાણીને દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરતાં એ પરિણામ થાય ખરા પણ એ પરિણામનો જાણનાર રહે. પણ પરિણામનો હું માલિક છું અને હું એનો કરનાર છું એમ કર્તાબુદ્ધિ સ્વપ્નામાં પણ આવતી નથી. એનું નામ જ્ઞાની છે. જે પરિણામને જાણે પણ કરે નહિ, જાણે પણ કરે નહિ, એનું નામ જ્ઞાની છે. જુઓ ૭૫ નંબરની ગાથામાં એ વિષય લીધો છે. અહીંયાં તો થોડા દિવસ રહેવાનું એમાં કયાં પૂરું થાય? આહાહા!

પરિણામ કર્મ તણું અને નોકર્મનું પરિણામ જે,

તે નવ કરે જે, માત્ર જાણે, તે જ આત્મા જ્ઞાની છે (સમયસાર ગાથા ૭૫).

પરિણામ થાય ખરા. કોઈને એમ થાય કે પરિણામની કર્તૃત્વબુદ્ધિ છૂટી ગઈ અને સમ્યગ્દર્શન થયું, એ જ્ઞાતા થયો પછી પરિણામ ઉપજવા બંધ થઈ જશે? તો આ બધું શું થશે? આખો ઘરનો વ્યવહાર અને દુકાનનો વ્યવહાર બંધ થઈ જશે? એમ નથી. કર્તાબુદ્ધિ છૂટ્યા પછી પરિણામ તો થયા જ કરે છે. પણ પરિણામનો (હું) કર્તા છું એવી બુદ્ધિ છૂટી જાય છે. પરિણામ થાય છે એને માત્ર જાણે છે. એ આવ્યું ને?

મુમુક્ષુ: સોમવાર, મંગળવારનો દાખલો આપ્યો હતો.

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: હાં! સોમવાર મંગળવારનો દાખલો આપ્યો હતો, સમજાય એટલા માટે. **પરિણામ કર્મ તણું**, આ વ્રત અને અવ્રતના પરિણામ છે ને, એ કર્મકૃતભાવ છે, આત્મકૃત નથી. કર્મકૃતભાવ લાગે છે જ્ઞાનીને અને અજ્ઞાનીને એ આત્મકૃત લાગે છે. એ બેયમાં મોટો અંધકાર અને પ્રકાશ જેટલો ફેર છે.

પરિણામ કર્મ તણું અને નોકર્મનું પરિણામ જે,

તે નવ કરે જે, માત્ર જાણે, તે જ આત્મા જ્ઞાની છે (સમયસાર ગાથા ૭૫).

આવી સાધકની અવસ્થા થતાં જ્ઞાતા બને છે, કર્તાબુદ્ધિ છૂટી જાય છે, પરિણામ રહી જાય છે. ફેર શું પડ્યો? કે પરિણામ રહી ગયા પણ પરિણામમાં કર્તૃત્વબુદ્ધિ, સ્વામિત્વબુદ્ધિ છૂટી ગઈ.

જાણનાર રહે છે. દેહ, મન, વાણીની ક્રિયા પણ થાય અને વ્રત-અવ્રતના ભાવ પણ આવે અથવા નીચલી ભૂમિકામાં અશુભ - પાપના પરિણામ પણ આવે પણ આ પાપના પરિણામ મારા છે, એમ પરિણામ પ્રત્યે મમત્વભાવ છૂટી ગયો. પરિણામ ન છૂટ્યા. પુણ્ય-પાપના પરિણામ ન છૂટ્યા. પણ પુણ્ય-પાપ મારા છે એવો મમત્વભાવ છૂટી ગયો. મારું તો જ્ઞાન છે. મારાપણું જ્યાં જ્ઞાનમાં સ્થાપ્યું ત્યાં પુણ્ય-પાપના પરિણામમાં મારાપણું છૂટી ગયું, દેહમાં મારાપણું છૂટી ગયું, દુકાનમાં મારાપણું છૂટી ગયું, કુટુંબમાં મારાપણું (છૂટી ગયું). આહાહા! આ પુત્ર, પુત્રી, ભાઈ, ભગીની ભાર્યા કોના?

મારું તો એક જ્ઞાન છે. હું તો એક જાણનાર ચિદાનંદ આત્મા છું. જાણવારૂપે નિરંતર પરિણામે છે પણ પરના સ્વામિત્વરૂપે એક સમયમાત્ર પરિણમતો નથી. સ્વામિત્વબુદ્ધિ, ધણીબુદ્ધિ છૂટી ગઈ. સાક્ષી થઈ ગયો, જ્ઞાતા-દૃષ્ટા થઈ ગયો. આહાહા! પણ એનો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ક્યારે થાય? કે જ્ઞાયકનો જ્ઞાતા થાય તો. એ શરત છે. એ શરત આકરી છે. કે ઠીક છે ભાઈ, કાલથી હવે આપણે એમ કરશું, દુકાને પણ જાણું અને જ્ઞાતા પણ રહેશું, અને કાંઈ શુભાશુભભાવ આવે એ પણ કરશું અને એના જ્ઞાતા રહેશું. ના, ના આ કાંઈ એમ સામાન્ય વાત નથી, આ શબ્દનું કામ નથી, વિકલ્પનું કામ નથી, ધારણાનું કામ નથી. એ તો પુણ્ય-પાપથી ભિન્ન ભગવાન આત્માનો પ્રત્યક્ષ જયારે સ્વાદ આવે છે, અતીન્દ્રિય આનંદનો નિર્વિકલ્પધ્યાનમાં સ્વાદ આવીને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. એ નિર્વિકલ્પધ્યાનમાંથી સવિકલ્પમાં આવતાં દુકાને જાવાનો ભાવ આવ્યો, ઈચ્છા થઈ પણ એ ઈચ્છાનો એ જાણનાર છે. ક્યારે? કે જ્ઞાયકને જાણતો ઈચ્છાને જાણે છે, જ્ઞાયકને ચૂકીને ઈચ્છાને જાણતો નથી. જ્ઞાયકને જાણતો પુણ્ય-પાપને જાણે છે. જ્ઞાયકને જાણતો રોટલી કરવાની ઈચ્છા થઈ તો જ્ઞાયકને જાણતાં ઈચ્છાને જાણે છે અને રોટલી થઈ એમ જાણે છે. પણ જાણવાપણું મુખ્યપણે તો જ્ઞાયકમાં સ્થાપી દીધું. આને જાણતાં-જાણતાં જે કાંઈ પરિણામ આવે એને જાણે એનું નામ વ્યવહાર છે. ભેદને જાણે એનું નામ વ્યવહારનય, અભેદને જાણે એનું નામ નિશ્ચયનય. પર્યાયને જાણે, દશાને જાણે, હાલતને જાણે, સંયોગને જાણે પણ કરે નહિ. માત્ર જાણે. આવ્યું ને? માત્ર જાણે. આહાહા!

આવી એક અંતર્દેશા ગૃહસ્થ અવસ્થામાં, બહેન હોય કે ભાઈ હોય, મોટી ઉંમરના વડિલો હોય કે મોટી ઉંમરના માતા હોય, બિલકુલ અભણ હોય, કાંઈ ભણતા ન આવડ્યું. અક્ષરેય ન આવડતો હોય કક્કા બારાખડી, તો પણ - હું જ્ઞાનમય આત્મા છું, આ રાગમય હું નથી. આહાહા! હું તો જ્ઞાનમય છું, રાગમય નથી. પછી રાગમય નથી એ ભૂલી જાવાનું. હું તો જ્ઞાનમય છું. હું જ્ઞાનમય છું એવા વારંવાર, વારંવાર, વારંવાર વિચાર આવતાં એ મનના સંગે જે વિચાર આવે એ પણ છૂટી જાય અને જ્ઞાનમય થઈને આત્માનો અનુભવ કરે, આ ત્યાંથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે.

(-કારણ કે જડ હોય તે પોતાને તથા પરને જાણતું નથી, તેને બીજો જ જાણે છે-) માટે તેઓ, કારણ આપ્યું. એનામાં - રાગમાં સ્વપરપ્રકાશક શક્તિ નથી. આત્મામાં સ્વપરપ્રકાશક શક્તિ છે. એટલે જ્ઞાન પોતાના આત્માને પણ જાણે અને રાગ આવે એને (પણ) જ્ઞાન જાણે. રાગ કરે નહિ. રાગ આવે એને જાણે. રાગ આવે છે. આહાહા! એના કાળક્રમમાં એ આવી પડેલો રાગ છે. આહાહા! એના કાળક્રમમાં આવી પડે છે. હું એને લાવું અને (એ) આવે, એ મારો ધર્મ નથી.

અને એ ભક્તિનો રાગ આવ્યો અને હું એને ટકાવું એ પણ મારો ધર્મ નથી. આહાહા! આવતાં જતાં મહેમાનને માત્ર ઘરઘણી જાણે કે મહેમાન આવ્યા, ચાર દિવસ પછી ચાલ્યા ગયા. આવ્યા તો પણ મહેમાન તરીકે જાણે અને જાય તો પણ મહેમાન તરીકે જાણે. જાણે, જાણે અને જાણે. આત્માને જાણતાં આસ્રવોને માત્ર જ્ઞાની જાણે છે. પણ જ્ઞાનીની આત્મબુદ્ધિ, પુણ્ય અને પુણ્યના ફળમાં છૂટી ગઈ છે. **માટે તેઓ ચૈતન્યથી**, ચૈતન્ય એટલે જ્ઞાન અને દર્શનમય ભગવાન જે આત્મા એનાથી **અન્ય** અનેરા **સ્વભાવવાળા છે**. પુણ્ય અને પાપના પરિણામ અચેતન અને જડ હોવાથી એ અન્યભાવો છે, **અન્ય સ્વભાવવાળા છે**. મારી જાતનો ભાવ એમાં નથી. **ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળા છે**. એટલે મારા સ્વભાવથી એ ભાવો મળતા આવતા નથી. મારા સ્વભાવની સાથે એ ભાવો મળતા આવતા નથી. એક મલમલનો તાકો હોય અને એક શણનો કોથળો હોય બેય પાસે પડ્યા હોય પણ મળતા આવતા નથી. એમ ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા અને પુણ્ય-પાપના જડ ભાવો, અચેતન, મારી સાથે અણમળતા છે. મારી સાથે મળતા આવતા નથી. જે મારામાં લક્ષણ છે એ એનામાં નથી અને એનામાં જે લક્ષણ છે તે મારામાં નથી. હું ચેતન અને એ જડ. મારું લક્ષણ ચૈતન્ય અને પુણ્ય-પાપનું લક્ષણ જડ. હાય હાય! આ જડ કહેશે તો કોઈ પુણ્ય નહિ કરે. અરે! કરવા ન કરવાનો પ્રશ્ન જ નથી. આવે એને જડભાવે જાણવા. ચેતનને ચેતનભાવે જાણવા અને આવતા આગંતુકભાવને જડભાવે જાણવા, કે એમાં જાગૃતિનો કાંઈ એક અંશ નથી.

ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળા છે; અને ભગવાન આત્મા તો, આઠને પાંચ-દસે શરૂ કર્યું હતું. નવ ને દસ રાખશું. નવ ને દસ. **માટે તેઓ ચૈતન્યથી**, આ વિદ્યા. આહાહા! આ સર્વજ્ઞભગવાને કહેલી વિદ્યા, સંતોએ અનુભવીને શાસ્ત્રો લખ્યા અને અનુભવી સંતે, સોનગઢના સંતે આ વાત જગતની પાસે ખુલ્લી કરી. હજારો લાખો જીવો અત્યારે ઊંડાણથી અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. ગામડાઓના નાની-નાની દીકરીઓ પણ એવા અભ્યાસ કરે છે અને બહેનો એવા પ્રશ્નો પૂછે છે. હમણાં ઈન્દોરમાં શિબિર હતી ત્યારે હું ગયો હતો, છેલ્લા દસ દિવસ. બપોરે ચર્ચા હતી. પણ બહેનો એવા પ્રશ્નો પૂછે કે આમ બીજાને એમ થાય કે, આહાહા! કેટલો ઊંડો અભ્યાસ! ઈન્દોરમાં તો દસ હજાર માણસ ભેગું થતું. રાત્રે દસ હજાર માણસ. પણ એકદમ બિલકુલ અવાજ નહિ. એકદમ શાંતિથી બધા સાંભળે. કેમ કે ઈન્દોર તો જૈનપૂરી કહેવાય છે. ત્યાં રસ, ઘણો રસ, ઘણો રસ. અને હિન્દી ભાઈઓ તો સવારે પાંચ વાગ્યે ઊઠે (અને) રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી અભ્યાસ કરે. એના કલાસમાં, તત્ત્વચર્ચામાં, એક-એક જગ્યાએ જાય. એટલો ઊંડો રસ!

મુમુક્ષુ: એ પ્રશ્ન પૂછે એ ગોખેલા ન હોય.

પૂ. લાલચંદભાઈ: ના, ના અંતરથી, એની મુંઝવણ હોય ને, એ મુંઝવણ ટાળવા માટે પ્રશ્ન કરે.

તેઓ, તેઓ એટલે વ્રત-અવ્રતના ભાવો જડ છે. આ કોણ સંભળાવે? આવું આ શાસ્ત્રમાં લખાણ, એવા શાસ્ત્રો બીજે ઠેકાણે ક્યાંય (નથી). શાસ્ત્રોના નામ ખરા પણ શાસ્ત્રો નહિ. આહાહા! ચોપડામાં આ વાત ક્યાંથી હોય! અરે! અનુભવી પુરુષની વાણી સાંભળવા મળવી મુશ્કેલ અને એના લખેલાં શાસ્ત્રો એ કાન ઉપર આવવા પણ દુર્લભ છે. **તેઓ ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળા છે; અને ભગવાન આત્મા તો**, આ ભગવાન કહીને બોલાવે છે હો! કોઈ સ્ત્રી કે કોઈ પુરુષ નથી. કોઈ

મિથ્યાદષ્ટિ નથી. હૈં આ શું કહ્યું? હા, મિથ્યાત્વ તો આસ્રવનું લક્ષણ છે. જીવનું લક્ષણ મિથ્યાત્વ નથી. મિથ્યાત્વ નામનું જે આસ્રવ છે, મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય અને યોગ એમ આસ્રવના ચાર ભેદ છે. જીવનો ભેદ નથી. જીવનો ભેદ તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ એ બધા જીવના ગુણો છે. આ મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય અને યોગ એ બધા આસ્રવના ધર્મ, આસ્રવના સ્વભાવ, આસ્રવના લક્ષણ છે. એમાં કયાંય જીવનું લક્ષણ નથી.

આત્મા તો, પોતાને સદાય વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવપણું હોવાથી, આ શું ફરમાવે છે? બધાના આત્માઓ, સદાય એટલે ત્રણેકાળ, હંમેશા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવી છે. ગુરુદેવ દષ્ટાંત આપતાં હતાં. 'ચેલા' (ગામ) બાજુ જાતા હતા ત્યારે શિયાળામાં ધી હોય ને, તો ધીમાં આંગળી નાખે તો ફાંસ વાગે. એવા કપાસીયા ખવડાવીને જે દૂધ થાય ને, ભેંસનું, હવે તો બધું ચાલ્યું ગયું. પણ એમાં કાંઈ પ્રવેશ ન થાય. એમ આ ભગવાન આત્મા વિજ્ઞાનઘન, વિશેષે જ્ઞાનઘન છે. એમાં રાગનો પ્રવેશ બિલકુલ થઈ શકતો નથી. એ ઉપર-ઉપર બહાર-બહાર રાગ જાય છે. અંદરમાં એ પ્રવેશ થતો નથી. એમ પોતાને **સદાય, હંમેશા, ત્રણેકાળ વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવપણું હોવાથી,** વિશેષે જ્ઞાનઘન નિબીડ વસ્તુ આત્મા છે, એ અરૂપી છે, અમૂર્તિક છે, છતાં વિજ્ઞાનઘન છે. એમાં જ્ઞાન સિવાય રાગનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. આત્મા જ્ઞાનમય છે અને પુણ્ય-પાપવાળો આત્મા છે જ નહિ.

એ બધા સંયોગના વ્યવહારનયના કથનો છે અને વ્યવહારનયના કથનને અભૂતાર્થ અને અસત્યાર્થ હોવા છતાં એને સાચા માનીને બેઠો છે એટલે નિશ્ચયનયે આત્માનું શું સાચું, original (અસલી) સ્વરૂપ છે એ એના લક્ષમાં આવતું નથી. **પોતાને સદાય વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવપણું હોવાથી, પોતે જ ચેતક (-જ્ઞાતા) છે.** આત્મા પોતે જ્ઞાતા - ચેતક હોવાથી જ્ઞાતા છે પણ કર્તા નથી. જ્ઞાતા છે પણ કર્તા નથી. **(-પોતાને અને પરને જાણે છે-).** પોતાના થતાં પરિણામને કરતો નથી અને પરના પરિણામને કરતો નથી. જ્ઞાની તો પોતાના પરિણામને અને પરના પરિણામને જાણતો પરિણમે છે. એવો શ્લોક છે (સમયસાર ગાથા ૭૫). જ્ઞાની ધર્માત્મા તો પોતામાં થતાં પરિણામને અને પરના પરિણામને માત્ર જાણતો પરિણમે છે પણ કરતો નથી. **પોતે જ ચેતક (-જ્ઞાતા) છે (-પોતાને અને પરને જાણે છે-) માટે ચૈતન્યથી અનન્ય સ્વભાવવાળો જ છે.**

શું કહ્યું? આત્મા છે એ જ્ઞાન અને દર્શનથી અનન્ય સ્વભાવવાળો છે; અને પુણ્ય અને પાપના પરિણામ એ અન્ય સ્વભાવવાળા છે, અનેરા ભાવો છે, અનન્ય નથી. જેમ ખાંડમાં ગળપણ છે એ અનન્ય છે. એનો મેલ છે એ અન્યભાવ છે. એનું જે ખાંડનું લક્ષણ ગળપણ એ મેલમાં ગળપણ નથી. **માટે ચૈતન્યથી અનન્ય સ્વભાવવાળો જ છે (અર્થાત ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળો નથી).** બે બોલ થયા.

હવે ત્રીજો. આ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ એ દુઃખને દેનારા છે. પાપના પરિણામનું ફળ (એને) તો બધા દુઃખ કહે પણ પુણ્યના પરિણામ પણ દુઃખરૂપ છે એ તો સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા સિવાય કોઈ કહી શકે નહિ. પાપથી બંધ થાય અને પુણ્યથી મોક્ષ થાય. જયંતીભાઈ કહેતા હતા, આજ આવ્યા નથી હજી; જયંતીભાઈ કહેતા હતા કે આ ત્રીજા ભાવની કોઈને ખબર નહોતી. બે જ ભાવ - એક અશુભ અને શુભ અથવા પાપ અને પુણ્ય. પણ આત્માને આશ્રયે શુદ્ધ પરિણામ પ્રગટ

થાય છે એ વાતની જાણ કોઈને નહોતી. પોતે કબુલ કર્યું. આ ત્રીજા ભાવની કોઈને ખબર નહોતી. બે જ ભાવની (ખબર હતી) બસ બે જ ભાવ છે. કાં કરો પાપ અને કાં કરો પુણ્ય. પાપ તો કરવા જેવું છે નહિ અને પુણ્ય કરતાં-કરતાં ધર્મ થાય. પાપથી બંધ અને પુણ્યથી મોક્ષ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી ફરમાવે છે - અરે! જે ભાવથી બંધ થાય એ ભાવથી મોક્ષ કેમ થાય? જે ભાવથી બંધ થાય, પાપ અને પુણ્યના પરિણામ જે આસ્રવો છે એનાથી જો બંધ થાય તો એનાથી મોક્ષ કેમ થાય? માટે એનાથી મોક્ષ થતો નથી. આત્માશ્રિત વીતરાગભાવ એ જ મોક્ષમાર્ગ છે, એ જ મોક્ષનું કારણ છે. મોક્ષની જાતિના જે પરિણામ, તે તેનું કારણ થાય. મોક્ષ છે એ પરિપૂર્ણ શુદ્ધતા છે. તો એનું કારણ આંશિક શુદ્ધતા સંવર-નિર્જરા તે મોક્ષનું કારણ થાય. પણ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ જે અશુદ્ધભાવ એ કોઈ કાળે પણ મોક્ષનું કારણ થઈ શકતું નથી. કેમ કે જાતિ જુદી છે.

મુમુક્ષુ: આટલા વર્ષે કોઈ હીરો આ સમજાવવા માટે નીકળ્યો નહિ.

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: એમ છે કે (આ) પંચમકાળ છે. જ્ઞાનીનો યોગ મળવો બહુ દુર્લભ છે. કેવળી ભગવાન રહ્યા નહિ, અરિહંત રહ્યા નહિ. પંચમકાળ બેસી ગયો. કોઈ-કોઈ વખતે કોઈ-કોઈ ઠેકાણે જ્ઞાની થાય છે, પાકે છે. ગુરુદેવ પહેલાં પણ જ્ઞાનીઓ થયા. જેમ કે સૌરાષ્ટ્રમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી થયા. હા, એની પહેલાં પણ છેલ્લા પાંચસો વર્ષમાં આપણે નજર કરીએ છીએ તો રાજમલજી થયા, બનારસીદાસ થયા, દીપચંદ્રજી થયા એવા-એવા શ્રાવકો પણ ટોડરમલજી થયા એવા-એવા જ્ઞાનીઓ તો થઈ ગયા.

એ દીપચંદ્રજીએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું- જેણે આત્માવલોકન, અનુભવ-પ્રકાશ, ચિદ્વિલાસ એવા-એવા શાસ્ત્રો લખ્યા છે, નાના-નાના. તો એના વખતની અંદર એણે આત્માની વાત તો કરી, શરૂ તો કરી. કોઈ-કોઈને મળે, એને વાત તો કરી પણ એટલો વિરોધ થયો કે કોઈ એની વાત સાંભળવા તૈયાર નહિ. પછી એને એમ થયું કે, આહાહા! મારા આત્માના અનુભવની વાત કોઈ સાંભળતું નથી તો ચાલો હું લખતો જાઉં. પાછળથી કોઈ લાયક જીવ હશે તો એને આ સાહિત્ય કામ આવશે. એમ જાણીને પોતે લખી ગયા. એ લખે છે કે મારી વાત કોઈ સાંભળતું નહોતું એટલે હું લખી જાવ છું. કોઈ પાછળના લાયક જીવ હશે તો એ આત્માને ઓળખશે અને અનુભવ કરશે.

એમ પૂર્વે ચારસો-પાંચસો વર્ષ આપણે નજર કરીએ છીએ તો જ્ઞાની શ્રાવક પણ થઈ ગયા અને કેટલાક મુનિઓ પણ થયા હોય પણ એમનું નામ બહાર ન આવ્યું હોય. મુનિઓ થઈ ગયા. સાતસો, આઠસો, હજાર વર્ષ પહેલાં તો ઘણા મુનિઓ થયા એના નામ તો છે. પણ વર્તમાન કાળમાં જયારે ગુરુદેવે વાત કરી ત્યારે સાવ અંધારું હતું. કોઈ જાણતું નહોતું. શાસ્ત્રમાં વાત હતી. શાસ્ત્રમાં જ વાત હતી પણ શાસ્ત્રનો અર્થ- એમ છે કે દ્રવ્યાનુયોગમાં પ્રવેશ સમ્યગ્દષ્ટિનો જ થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગ સૂક્ષ્મ અને ગંભીર છે. એનો અર્થ કાઢવો બહુ તકલીફવાળી વાત છે. સમ્યગ્દષ્ટિનો પ્રવેશ થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિ દ્રવ્યાનુયોગ લે તો અર્થનો અનર્થ પણ કરી નાખે. સમજી ગયા! એ અસાધારણ વાત છે. પણ આપણે તો નશીબદાર (છીએ કે) તૈયાર માલ (મળી ગયો છે). પિતા મહેનત કરે અને પુત્રને પાંચ કરોડની લક્ષ્મી આપી જાય. મહેનત કરે એ, ઢસરડો એ કરે અને પુત્ર ઓલા પુણ્ય લઈને આવ્યા હોય તો તૈયાર ઉપર બેસી જાય. એમ ગુરુદેવે એકલા હાથે મહેનત - મંથન કર્યું, અને આપણને આ

વારસો આપી ગયા છે. આહાહા! પણ એ વારસો સાચવવો, જાળવી રાખવો, એનો સદુપયોગ કરવો એ તો એના ભક્તો અને પુત્રોનું કામ છે. એ તો કહીને ચાલ્યા ગયા છે. બસ! પોતાને એકલા હાથે કરવાનું છે. કોઈ મદદ કરે એમ નથી. અને બીજાની ઉપર નજર ન કરવી. આ આટલા-આટલા વખતથી સાંભળે છે અને હજી કાંઈ ઠેકાણું નથી. નહિ બીજાની સામે જોવાનું બંધ કરો. આપણે આપણું હિત કરવાનું છે. કોઈની સામે જોવાનું બિલકુલ, તદ્દન બંધ કરો. જો બીજાની સામે જોશો તો રહી જશો.

મુમુક્ષુ: ક્યાંય લક્ષ ન હોવું જોઈએ.

પૂ. લાલચંદભાઈ: બિલકુલ નહિ. આપણે, મૂળ વાત એ છે કે કોઈની સાથે ભાગીદારી દસ્તાવેજ નથી, agreement (સમજૂતી) નથી. બહુ સુખ છે. કોઈની સાથે કોઈને ભાગીદારી નથી. જો ભાગીદારી હોય તો-તો વિચાર કરવો પડે કે આ ખોટા પરિણામ કરે છે અને એ debit note (ઉધાર નોંધ) મને આવશે, તો લાવ એને રોકીએ. પણ આપણે કાંઈ લેવા-દેવા નહિ. સૌ સૌના ભાવના ફળ ભોગવશે. એમાં આપણે શું લેવા-દેવા! કાંઈ કોઈની સાથે ભાગીદારી નથી.

એમ કોઈ સમ્યગ્દર્શન પામી જાય તો આપણને credit note (જમાપત્ર) ન આવે. કોઈ ભાગ ન આપે. આપે? હેં? આ ગુરુદેવે આપણને કાંઈ ભાગ આપ્યો? કેમ કે ભાગીદારીનો જ અભાવ છે. partnership deed (ભાગીદારી ખત) થઈ શકતું જ નથી. પ્રત્યેક જીવ સંસાર અવસ્થામાં, મોક્ષમાર્ગમાં કે મોક્ષમાં એકલો જ છે. કોઈનું કાંઈ લેવા-દેવા નથી. પરથી નિરપેક્ષ છે એટલે પરની સામે જોવાનું બંધ કરી અને પોતાના દ્રવ્ય અને પર્યાયનું પ્રમાણજ્ઞાન કરી, પર્યાયને ગૌણ કરી, દ્રવ્યસ્વભાવને મુખ્ય કરી અને એમાં ઉપયોગને જોડવો ત્યારે તેને આત્માનો અનુભવ થાય, તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે.